

Мср СРЕЋКО М. ПЕТРОВИЋ
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Мије Ковачевића 11Б, Београд, Србија
Е-адреса: spetrovic.193009@bfspc.bg.ac.rs

РУСИЈА У РАНОМ СТВАРАЛАШТВУ НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА

САЖЕТАК: У литератури и постојећим биографијама Николаја Велимировића среће се неколико карактеристичних тврдњи о односу младог Велимировића према Русији. Тако се, између осталих, срећу и следеће тврдње: да је био противник русофилне струје у Српској православној цркви, да је своје школовање желео да настави на Западу, а не у Русији, и како је у Русију напослетку послан да би се тамо „оправославио”. С друге стране, постоје и тврдње да је Велимировић у Русији успоставио блиске везе с високим јерарсима и чиновницима Руске православне цркве, те да је студирао на Санктпетербуршкој духовној академији, и да је тамо написао докторат из руске историје који му је касније украден. У овом раду, у светлости читања доступне грађе и литературе осврнућемо се на поменуте тврдње, и у ширем контексту на однос младог Николаја Велимировића према Русији и руској култури уопште – првенствено кроз читање његових дела. Ограничићемо се на период до краја Првог светског рата, односно до 1919. године, тачније до избора Николаја Велимировића за епископа.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Николај Велимировић, Русија, руска култура, Руска православна црква, Први светски рат

УВОД

Биографије Светог Николаја Велимировића (1881–1956) које су до сада објављене, врло су сажете и слабо засноване на проучавању грађе. Детаљи из Велимировићевог живота веома су често реконструисани на основу усмених сведочанстава, или на основу секундарне грађе – казивања, сећања, мемоаристичке литературе итд. Ово је практично заједничка одлика досадашњих приступа Велимировићевој личности, и то, како за ауторе који су

његов допринос вредновали као позитиван, тако и за оне друге, који су Велимировићеву личност окарактерисали као мрачну.

Занимљива чињеница је да су дела Николаја Велимировића препозната као вредна, не само међу православним Србима, већ и међу другим народима, од којих по броју студија о Николају и по броју његових преведених и објављених дела предњаче Руси. Руским читаоцима доступна су у преводу на руски језик и сабрана дела епископа Николаја, а о угледу који српски духовник ужива у Руској православној цркви, сведоче и култ овог светитеља међу православним Русима, као и црквене службе спеване њему у част у руској средини. Поставља се питање – зашто су посебно Руси Николаја Велимировића препознали и прихватили као аутора чија је реч вредна и аутентична, и одакле тако велика популарност његових дела и његовог култа у руској средини?

Наша претпоставка је да разлог може бити одређена Велимировићева склоност и блискост руској културној сфери, посебно руском православљу. Трагајући за формативним чиниоцима својеврсне Велимировићеве благонаклоности према руској баштини, осврнућемо се у овом раду на однос Николаја Велимировића према Русији и руској култури уопште, и то конкретно у његовим младим годинама. С обзиром на опширност ове теме и обимност количине постојеће грађе, за касније периоде било би потребно спровести нова истраживања (а наши прелиминарни увиди сведоче како су, што се овог питања тиче, каснији периоди Велимировићевог живота такође веома занимљиви).

РУСИЈА У ВЕЛИМИРОВИЋЕВОМ РАНОМ СТВАРАЛАШТВУ

Није извесно када је Николај могао доћи у додир са руским културним и духовним наслеђем, руским језиком и руском историјом. Да ли би први контакт Николе Велимировића са руском културном сфером могао да се датира на онај период који је као ученик основне школе провео у Ћелијама, или као средњошколац у Ваљевској гимназији, или пак на период у ком је био ученик Београдске богословије, остаје нам непознато. Неки лични контакти могли су бити остварени у кругу сарадника и пријатеља Николиног мецене, познатог проте Алексе Илића (1842–1920), у чијој вили је, према сведочењу епископа Јована Велимировића (1912–1989), најчешћи гост био руски посланик на српском двору.¹ Премда је, према овом сведочанству „кружок” проте Алексе од Николе створио опозиционара тадашњој тзв. „русифилској” владајућој класи у Цркви,² у сваком случају, могуће је детектовати трагове одређеног поштовања и привржености које је према руској тради-

¹ Упор. Јован Велимировић, „Детињство и школовање”, рукопис објављен у: Милан Д. Јанковић, *Епископ Николај: животопис, мисао и дело*. Књ. 1, Епархија шабачко-ваљевска, Шабац 2002, 5–6. Сам прота Илић у својим мемоарима каже како је у његовој кући четири године становао руски дипломата барон Таубе (Фёдор Фёдорович фон-Таубе, 1857–1911), са којим се и окумио, и преко којег се упознао са руским посланицима и другим руским дипломатама, који су пак били чести гости у Илићевом винограду (упор.: Алекса Илић, *Моји доживљаји*, М. Сладековић, Београд 1931, 359, 461–462).

² Упор.: Велимировић, „Детињство и школовање”, 6.

цији и духовној култури Никола Велимировић гајио већ у својим раним двадесетим годинама. Разложно је претпоставити како је Велимировић поштовање према руској култури и љубав према Русији могао да прими и од свога покровитеља проте Илића, који је био задивљен руским друштвом и Русима, посебно руском духовношћу, што је упечатљиво подвучено у Илићевом опису путовања у Русију 1901. године и његових тамошњих сусрета са професорима руских духовних академија, Јованом Кронштатским (Иоанн Ильич Сергиев /Кронштадтский/, 1829–1908) и другима.³

МЛАДАЛАЧКИ СТАВОВИ: РУСИЈА КАО ПРОБЛЕМ, АЛИ И АУТОРИТЕТ И УЗОР

У једном од раних списа Николе Велимировића, тада тек свршеног ученика Београдске богословије, објављеном под иницијалом 1902. године, налази се оштра критика синодске кадровске политике у погледу избора питомаца за више духовно образовање у Русији.⁴ Наиме, како каже Велимировић, премда је Професорски савет богословије међу свршеним богословима изабрао најбоље кандидате, Синод је после приватних интервенција додао „многи пртљаг” у исти списак, а потом га редуковао избаивши најквалитетније кандидате: стога ће одабрани кадар достојно заменити „садашњу познату групу инвалидских ’величина’”.⁵ С друге стране, далеко од сваке идеализације и опијености Русијом, истовремено постоји и проблем који Велимировић не пропушта да помене – да су, према његовом мишљењу, оновремене руске духовне академије Цркви у Србији лиферовале „мрачне и дебеле мозгове” са незајажљивим претензијама, како је то приметио Б. Лубардић.⁶ Но у сваком случају, слање кадрова који нису дорасли просветитељској мисији на усавршавање у Русију, према речима младог Велимировића, један је од разлога опадања вере и морала у тадашњем српском друштву.

Ова Велимировићева критика синодске кадровске политике може бити у одређеној вези са његовом жељом да по завршетку богословије своје више образовање настави у Русији – жељом коју у свом сведочанству помиње прота Милисав Протић (1910–1979).⁷ Уместо наставка школовања у Русији, према Протићевим речима, Никола се запослио као сеоски учитељ у околини Ваљева.

³ Илићев одушевљени путопис из Русије објављиван је у наставцима у *Хришћанском веснику* од 1901. до 1904. године. Упор.: Алекса Илић, „Путописне белешке из Русије”, *Хришћански весник*, год. XVIII, бр. 6–7 (јун–јул 1901), 57–70; Алекса Илић, „Путописне белешке из Русије”, *Хришћански весник*, год. XXI, бр. 11–12 (новембар–децембар 1904), 698–705. Касније је Илићев опис неких искустава из Русије објављен и у његовој аутобиографији. Упор.: Илић, *Моји доживљаји*, 463 и даље.

⁴ Видети: [Никола] В[елимировић], „Експедиција на север”, *Хришћански весник*, год. XIX, бр. 10 (октобар 1902), 590–592; упор.: Милан Д. Јанковић, *Ејској Николај: живој, мисао и дело*. Књ. 3, Епархија шабачко-ваљевска, Шабац 2003, 1–3.

⁵ В[елимировић], „Експедиција на север”, 592.

⁶ Видети: Богдан Лубардић, „Николај Велимировић”, у: *Срби 1903–1914: Историја идеја*, приредио Милош Ковић, Слио, Београд 2015, 338.

⁷ Упор. његов рукопис: Милисав Д. Протић, „[Детињство и школовање] * * *”, у: Јанковић, *Ејској Николај*. Књ. 1, 21.

Међутим, Протић не помиње да ли је Никола био кандидат који није добио синодски благослов, већ каже како је по савету хирурга др Суботића (који је сматрао да Никола не може издржати оштру руску климу), Велимировић напустио мисао о школовању у Русији и запослио се, док његово интересовање за стање у богословским круговима није јењавало.⁸ Могуће је да је извор за ову Протићеву тврдњу ретка књига мемоара проте Илића, у којој Велимировић није осликан искључиво позитивним тоновима. Према наводима из мемоара прота Илић је младог Николу одвео „др Суботићу, оператору“.⁹ Доктор је оценио да млади богослов није кадар да издржи руску климу, и како би требало да иде на море ради опоравка.¹⁰ Према сећањима Јована Велимировића, Николи Велимировићу нуђено је да настави школовање у Русији, „али он то није хтео ни да чује; тражио је само Запад, односно неки универзитет у Европи“.¹¹ А. Радосављевић пак укратко помиње како је Никола радије одабрао школовање на Западу, имајући могућност да студира настави или у Русији или у Западној Европи.¹² Насупрот тврдњи епископа Јована, Д. Најдановић бележи како се после свршене богословскоучитељске школе, пре одласка у Немачку и Швајцарску, Николај накратко школовао у Русији,¹³ али не наводи ниједан извор за ову тврдњу; поред њега, М. Станишић наводи да после средње школе и учитељске службе, пре Енглеске, Француске, Швајцарске и Немачке, Николај најпре одлази у Кијев („да се тамо још једном обрачуна са Иваном, из ’Браће Карамазови’, од Достојевског“¹⁴), односно да је више студије наставио најпре у Русији, а потом у Западној Европи.¹⁵ Најдановић и Станишић усамљени су у овој тврдњи међу биографима владике Николаја.

С друге стране, у архивској грађи похрањеној у Централном државном историјском архиву Украјине у Кијеву, у Фонду Кијевске духовне академије сачуван је студентски досије Николе Велимировића.¹⁶ У досијеу је молба

⁸ Упор.: Протић, „[Детињство и школовање] * * *“, 21.

⁹ Вероватно је у питању др Војислав Суботић (1859–1923), водећи хирург у Србији крајем XIX и почетком XX века, један од оснивача Медицинског факултета у Београду.

¹⁰ Упор.: Илић, *Моји доживљаји*, 384; упор. такође и сепарат из истог дела издат од Велимировићевих критичара као пригодна брошура о мрачним Велимировићевим странама у жеку политичке кризе друге половине 1930-их година (Алекса Илић, *Моји доживљаји са др Николајем Велимировићем и др Војом Јанићем*, б. и., Београд 1938, 6).

¹¹ Упор.: Јован Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Епископа Николаја“, у: Епископ Николај Велимировић, *Сабрана дела I*, Манастир Светог Николаја Соко, Шабац 2016, 616–617.

¹² Упор.: Артемије Радосављевић, *Нови Злайоусті: владика Николај: 1880–1956: тридесетогодишњи синоен*, А. Јевтић, Београд 1986, 6.

¹³ Упор.: Димитрије Најдановић, *Три српска великана*, Библиотека „Свечаник“, књ. 49, Svečanik-Verlag, München 1975, 250.

¹⁴ Миломир М. Станишић, *Николај: крајак осврћ на животињи љућ и философију Владике жичкој Николаја*, [б. и.], Вест Лафајет, Индијана 1977, 32–33.

¹⁵ Миломир М. Станишић, *Николај: Сто година од рођења Горосіаса из Лелића Епискоја жичкој Николаја Велимировића*, [б. и.], Вест Лафајет, Индијана 1981, 26.

¹⁶ Упор.: В[асилиј] И[ринархович] Уљяновский (сост.), *Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819–1920-е гг. Материалы из собрания проф. Протоиерей Ф[едора] И[вановича] Титова и архива КДА: в 4 т. Том I: А–Й*, Издательский отдел Украинской Православной Церкви, Киев 2014, 245.

Николе Д. Велимировића,¹⁷ ученика 4. разреда богословије, упућена 6. фебруара 1902. г. Професорском савету Београдске богословије, да сходно одлуци митрополита Инокентија (Павловића, 1840–1905) буде уведен у ред кандидата пријављених на конкурс за избор питомца који ће своје усавршавање у духовним наукама наставити у Русији.¹⁸ Међутим, како се Велимировић није појавио на пријемном испиту у Кијеву, премда му је према одлуци Савета Академије полагање пријемног било омогућено,¹⁹ на основу реченога можемо претпоставити да Велимировић није добио синодски благослов за студије на Кијевској духовној академији, и да је његова критика синодског кадрирања била у непосредној вези са тим. У прилозима за Велимировићеву биографију нема овог детаља, а образложења његовог неодласка у Русију свде се на разлоге здравствене природе (које помињу Илић и Протић), или незаинтересованост (како каже Вл. Јован Велимировић).

Но иако Велимировић по завршетку Београдске богословије није наставио школовање у Русији већ се прихватио учитељевања у околини Ваљева, Русија је остала присутна у његовим размишљањима. Актуелним проблемима вере и морала, „религиозном кризису” у речима младог Н. Велимировића, у српском друштву не посвећује се довољно пажње, те се снага троши и расипа на „ситничарске дневне потребе”, а круцијалним питањима претпостављају се питања о „скандалозним аферама, грубом ривалству, задовољењу амбиција и сујета” итд.²⁰ Но у Русији се пак „сва интелигенција богословска ангажовала једино за ово питање”, додаје Велимировић у свом уводном тексту за превод чланка објављеног у првој свесци *Хришћанској весника* за 1903. годину, у ком можемо пронаћи благонаклонији и афирмативнији став према руској духовности и руском богословском доприносу. Велимировић затим доноси истоимени чланак протојереја Климента Ј. Томенка (1836–после 1914), објављен у руском службеном црквеном часопису *Церковныя вѣдомостѣи* 1902. године,²¹ у преводу на српски.

Према неким сведочанствима, до своје 24. године Велимировић је, између осталог, већ био прочитао дела Пушкина, Достојевског и Толстоја.²² Опет, у литератури о Велимировићу, не налази се информација о томе да ли их је читао у оригиналу или у преводу.

¹⁷ Центральный государственный исторический архив Украины в г. Киев (ЦГИАУК), Ф. 711 (Киевская духовная академия), Оп. 1, Д. 11045, Л. 1.

¹⁸ Факсимил ове Велимировићеве молбе објављен је у: Владислав Пузовић, *Руски њуџеви српској бојословља: школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917*. Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања и Службени гласник, Београд 2017, 734.

¹⁹ Упор.: Пузовић, *Руски њуџеви*, 11, 103–104, 185, 480.

²⁰ Види Николајев чланак, такође штампан као потписан иницијалом: Н[иколај] [Велимировић], „Религиозни кризис”, *Хришћански весник*, год. XX, бр. 1 (јануар 1903), 34–38; упор.: Епископ Николај Велимировић, *Сабрана дела* (у наставку: *СД*), II, Манастир Светог Николаја Соко, Шабац 2016, 35–38.

²¹ У питању је следећи чланак: Протоіерей К[лиментъ] Іоанникіевичъ] Ѧоменко, „Религиозный кризисъ”, *Церковныя вѣдомости, издаваемыя при Святѣйшемъ правительствующемъ Синодѣ: еженедѣльное издание с прибавленіями [Прибавленія къ Церковнымъ вѣдомостямъ]*, годъ пятнадцатый, № 18–19 (6 Мая 1902 года), 608–610.

²² Упор.: Јанковић, *Еѣиској Николај*. Књ. 1, 18. Упор. такође и: Радосављевић, *Нови Златоустѣи*, 6.

С друге стране, прота Милисав Протић доноси занимљив податак – да је 1904. године, по Николином повратку из Боке, прота Алекса Илић покло- нио Велимировићу око 50 одабраних богословских дела написаних на руском језику: „да у селу чита и допуњава своје богословско образовање”.²³ Веро- ватно се Протић овде опет ослања на мемоаре проте Илића, будући да, сам прота Илић, Велимировићев ментор, који је говорио руски језик и дружио се са руским дипломатама у Београду, помиње како је младом Николи дао 50 богословских књига, руских синодских издања, „да допуни своје бого- словско образовање”.²⁴

Знање руског језика омогућило је младом Велимировићу да прати руску црквену штампу (и то не само за време боравка у Београду, већ можда и у време када је службовао као сеоски учитељ у околини Ваљева, када објављује поменути превод), да чита изворну руску литературу и да преводи пригодне текстове са руског на српски.²⁵ Свакако је ово знање било и претпоставка каснијих ангажмана будућег владике, који ће неке од својих списа сачинити на руском језику.²⁶ Но, за неко време, живот ће Николу Велимировића одвести у западне земље, где ће Велимировић студирати 1905–1909. године. С друге стране, премда ће се у то време он налазити у другачијем окружењу, одједи руске мисли биће присутни у његовом стваралаштву – рецимо у његовом чланку „Велика криза у римокатолицизму”, објављеном 1909. године.²⁷

Свој студијски боравак у иностранству (на универзитетима у Халеу и Берну, и касније у Лондону) Велимировић је крунисао са два доктората од- брањена у Берну 1908. и 1909. године. Док је у списку литературе за прву дисертацију Николај навео искључиво дела написана на немачком и фран- цуском језику,²⁸ за израду друге дисертације – судећи по референцама на

²³ Упор.: Протић, „[Детињство и школовање] * * *”, 23.

²⁴ Илић, *Моји доживљаји*, 384.

²⁵ Његови рани преводи са руског, поред поменутог текста проте К. Томенка, били би и следећи чланци: Јевсевије, архиепископ могиљевски, „О истинитом покајању”, *Хришћан- ски весник*, год. XXI, бр. 1–2 (јануар–фебруар 1904), 59–63 (превод са руског Н[икола]. Д. Велимировић), и „О опадању вере и морала у Грчкој”, *Хришћански весник*, год. XXII, бр. 5 (мај 1905), 154–158 (с руског превео Н[икола]. Д. В[елимировић]).

²⁶ Велимировић је писао и на руском, како напомиње прота Р. Биговић: упор.: Радован Биговић, *Од Свечовека до Бојочовека: хришћанска философија Владике Николаја Велими- ровића*, Рашка школа, Београд, 1998, 56; В. Катасонов примећује да је Велимировићев руски био „прекрасан”. Упор.: Валентин Катасонов, *Мир глазами святителя Николая Сербского*, Русская цивилизация, Москва 2018, 360.

²⁷ Н[икола]. Велимировић, „Велика криза у Римокатолицизму”, *Хришћански весник*, год. XXVI, бр. 1 (јануар 1909), 17–37. Николај у овом чланку посредно подржава став оновре- меног ректора Московске духовне академије, тадашњег епископа волоколамског Евдокима (Мешчерског), представљен у истом броју *Хришћанског весника*, према којем је модернизам главни непријатељ православља (упор.: Чедомир Марјановић, „Професор Веденски о рели- гиозним приликама у Србији”, *Хришћански весник*, год. XXVI, бр. 1 /јануар 1909/), 58; али му уједно и опонира, критикујући реакционарни конзервативизам. Захвалност за овај дра- гоцени увид дугујемо проф. Богдану Лубардићу.

²⁸ Теза коју је Велимировић 1908. године на немачком језику одбранио на Старокато- личком факултету Универзитета у Берну објављена је 1910. године: Nicola Velimirovitch, *Der Glaube an die Auferstehung Christi als Grunddogma der apostolischen Kirche. Inaugural- Dissertation zur Erlangung der theologischen Doktorwürde vorgelegt der hochwürdigen katho- lisch-theologischen Fakultät der Universität Bern*, Buchdruckerei Gottfr. Iseli, Bern 1910. [= СД, II, 577–631; превод на српски СД, II, 633–672].

које упућује, списку извора и литературе — користио је и дела руских аутора, као и изворе на руском језику.²⁹ У својој тези из историје Боке, Николај се критички осврнуо и на (према његовом схватању) неумесне потезе руске црквене дипломатије у контексту историјских догађаја с почетка XIX века, одн. на притиске које је на Црногорце вршио руски „инквизиторски синод” (“*Der inquisitorische Synod*” у изворном Велимировићевом тексту).³⁰

У међувремену је, децембра 1909. године, млади доктор богословских и историјских наука замонашен и рукоположен у јеромонаха, поставши Николај.

СУСПЕТ СА РУСИЈОМ

Како се наводи у литератури, углавном без конкретног датирања, Велимировић је у Русију отпутовао почетком 1910. године; изузетак чине неки аутори: тако Радојичић и Бојанић одлазак Николаја за Русију датирају на 2. јануар 1910. године.³¹ Поставља се питање како је и из којих разлога млади др Николај предузео ово путовање? Није извесно да ли је његов боравак у Русији подстакнут жељом за стручним усавшавањем, пуком радозналешћу и жељом за путовањем, неким послом, неким конкретним задатком који је требало да испуни, или нечим другим. Николајеви биографи помињу вишеструке разлоге који су стајали у позадини Николајевог студијског боравака у Русији. У литератури на српском језику доста је понављана тврдња да је Велимировић отпутовао у Русију на захтев митрополита Димитрија Павловића (1846–1930) – да се тамо „оправослави”.³² Изгледа да је ову тврдњу пласирао прота Алекса Илић (у периоду када се однос двојице пријатеља изменио и захладнео?).³³ Међутим, у црквеној штампи из оног времена налазе се нешто другачија сведочанства, према којима Николај одлази на студијски боравак у Русију да проучи „тамошње црквено-просветне прилике и остала уређења”.³⁴ Др Велимировић „пробавиће у Русији највише годину дана”, наводи се у

²⁹ У Берну је 1910. године објављена и друга докторска теза коју је Велимировић 1909. године на немачком одбранио на Филозофском факултету Универзитета у Берну: Dr. Nicola Velimirovitch, *Französisch-slavische Kämpfe in der Bocca di Cattaro 1806–1814. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der philosophischen Doktorwürde vorgelegt der hohen philosophischen Fakultät der Universität Bern*, Buchdruckerei Gottfr. Iseli, Bern 1910. [= *СД*, II, 673–735; српски превод *СД*, II, 737–782].

³⁰ Упор.: Velimirovitch, *Französisch-slavische Kämpfe*, 18 [= *СД*, II, 690; упор. и: *СД*, II, 748].

³¹ Упор.: Зоран Радојичић и Мирко С. Бојанић, „Велимировићи Владике Николаја”, *Гласник [Историјски архив Ваљево]*, број 32 (1998), 173.

³² Упор.: Јанковић, *Ејцској Николај*. Књ. 1, 24–25. Упор. такође: Ј. Велимировић, „Детињство и школовање”, 11–12. Упор. Такође: Александра Нинковић Ташић и Бранислав Станковић, *Звонари слободе: Михајло Пујин и Владика Николај*, *Satena mundi*, Београд 2018, 176–177.

³³ Упор.: Илић, *Моји доживљаји*, 389: „Нужно је”, вели јеромонаху Николају митрополит Димитрије, који је према мемоарима проте Илића желео да склони младог проповедника из престонице, образлажући му разлоге да отпутује у Русију – „да се тамо оправославиши”.

³⁴ Упор.: „Отпутовао”, *Хришћански весник*, год. XXVII, бр. 1 (јануар 1910), 72. Овај извештај подудара се са образложењем разлога због којих би Николај ипак ваљало да оде у Русију које је Велимировићу – који је, према сећањима проте Илића, иницијално одбио предлог митрополита Димитрија – навео Илић (упор.: Илић, *Моји доживљаји*, 389–390). С друге стране, напоменимо и како је Илић 1910. г. био власник и издавач *Хришћанској весника*.

чланку објављеном у *Хришћанском веснику* за јануар 1910. године.³⁵ „Николај је отишао у Русију у Петроград и тамо ће се бавити неко кратко време да се што боље упозна са руском књижевношћу и уређењем Руске цркве, а после ће се вратити натраг у Србију” – забележено је у пригодној висти објављеној у *Веснику Српске Цркве* почетком 1910. године.³⁶

Према сведочанствима епископа Јована Велимировића и проте Милисава Протића, Николај је уписао Духовну академију у Санкт Петербургу као свршени богослов, прећутавши да је већ одбранио два доктората.³⁷ И други биографи Николаја Велимировића помињу да је студирао у Санкт Петербургу.³⁸ Епископ Јован Велимировић, позивајући се на казивања Димитрија Роша, „канцелара Патријаршије”, додаје како је у Санкт Петербургу Николај израдио и докторат из руске историје, који није стигао да одбрани; према његовим тврдњама, рукопис овог доктората нестало је током Првог светског рата, и касније је објављен као књига под туђим именом.³⁹ С друге стране, није познато да у архивској грађи која покрива деловање дореволуционе Санктпетербуршке духовне академије постоји икакав сачуван траг о јеромонаху Николају као студенту.⁴⁰ У сваком случају, постоје нека сведочанства да Велимировићев боравак на Санктпетербуршкој духовној академији није прошао незапажено, већ је млади јеромонах заблистао и својом ерудицијом одушевио и тамошњег епископа, митрополита санктпетербуршког Антонија,⁴¹ који је митрополита Србије Димитрија писмено обавестио о најбољем утиску који је тамо оставио др Николај.⁴² Велимировић је изгледа успоставио везе са знаменитим личностима руске духовне сфере, а на основу усмених сведочанстава тврди се да је Николај од оберпрокурора Св.

³⁵ Упор.: „Отпутовао”, 72.

³⁶ Упор.: „Вести из наше Цркве”, *Весник Српске цркве: орган Свешћеничкој удружења*, год. XXI, свеска 1 (јануар 1910), 93–94.

³⁷ Упор.: Јанковић, *Ејиској Николај*, Књ. 1, 12, 25. Упор. и: [Сергей Валерьевич Чапнин], „Амвросий, епископ Петергофский, ректор СПбДА: Раковиной вычерпать море”, *Журнал Московской Патриархии: Официальное издание Русской Православной Церкви*, № 8 (август 2013), 61, 64.

³⁸ Упор.: Атанасије Јевтић, „Владика Николај (1880–1956)”, *Глас Цркве*, год. 14/II, бр. 2/86 (Васкршњи број) (1986), 46; упор. такође: Urs von Arx, “Bishop Nikolaj Velimirović (1880–1956) and His Studies in Bern within the Context of the Old Catholic–Serbian Orthodox Relationship,” *Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies*, Volume 20, Number 2 (2006), 318, 322. [https://doi.org/10.1353/ser.0.0027]; Evan Brewer, “One Ray of the Sun: The Education and Early Theology of Nikolaj Velimirović” (B. A. thesis, Portland, Oregon: Reed College, 2006), 1, 15, 57–58; Павел Тихомиров, *О крстју Свѣіої Владике Николаја: српска историја у еіохи Свѣіої Николаја Српској*, превео Ранко Гојковић, Света Русија, Београд 2010, 24; Љубомир Ранковић, *Свѣіи Владика Николај: живој и дело*, Глас Цркве, Шабац 2013, 35–37.

³⁹ Упор.: Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Епископа Николаја”, 621–623; упор. и: Ранковић, *Свѣіи Владика Николај*, 37.

⁴⁰ Упор.: Пузовић, *Руски јуџеви*, 108. Није познато ни да ли је у архивама других руских богословских училишта сачувано неко сведочанство о Николају као студенту, премда се сматра да је Велимировић неко време похађао наставу на некој од руских духовних академија (упор.: Пузовић, *Руски јуџеви*, 426, 480; упор. такође: В. Пузовић, „Образовање српског свештенства у Русији (XVIII – почетак XX века)”, *Црквене студије, Ниш / Church Studies, Nis*, год. XVI, бр. 16/2 (2019), 338.

⁴¹ Антоний В. Вадковский (1846–1912), који се као архијереј на катедри Митрополије санктпетербуршке налазио од децембра 1898. до новембра 1912. године.

⁴² Упор.: Јанковић, *Ејиској Николај*, Књ. 1, 12, 25.

Синода К. Победоносцева⁴³ прибавио бесплатну возну карту са којом је имао право на повлашћену возњу руском железницом.⁴⁴ Међутим, оваква сведочанства требало би узети критички, јер је Побједоносцев дужност оберпрокурора обављао у периоду 1880–1905. године, а упокојио се целе три године пре Велимировићевог доласка у Русију (1907. године).⁴⁵

Аутори руских биографија Николаја Велимировића вероватно су у биографским прилозима за Велимировићево житије на српском учили одређене анахронизме и неконзистентности које се тичу његовог боравака у Русији, па у својим радовима или изостављају детаље везане за његов боравак у Петрограду, рецимо путовање кроз Русију уз бесплатну возну карту коју му је прибавио Побједоносцев (попут нпр. И. Шестакова⁴⁶ и А. Сергејева⁴⁷), или ову приповест прилагођавају и тврде да је митрополит петроградски Антоније Велимировићу обезбедио стипендију за путовање по Русији (попут И. Пријме),⁴⁸ односно да му је митрополит код државних власти испословао бесплатну возну карту (попут И. Числова, П. Тихомирова, Д. Савелјеве и других),⁴⁹ не наводећи изворе за своје тврдње.

⁴³ Константин Петрович Победоносцев (1827–1907).

⁴⁴ О томе Ј. Велимировић и М. Протић доносе два слична сведочанства, које је Јанковић приредио према њиховим рукописима. Упор.: Јанковић, *Ејскај Николај*. Књ. 1, 12, 25.

⁴⁵ Узгред буди речено, осам година касније, под псеудонимом Вран-Гаврана, у чланку објављеном у лондонском часопису *New Age*, Велимировић наводи речи које је његов пријатељ гавран изговорио када је обишао гробове Лава Толстоја (погребен у Јасној Пољани) и К. Побједоносцева (погребен у Санкт Петербургу); међутим, није могуће закључити да ли је подлога ове мистичне приповести историјска или не. Упор.: R. A. Vran-Gavran, "Jesus the Carpenter", *The New Age: A Weekly Review of Politics, Literature, and Art*, No. 1338, Vol. XXIII, No. 1 (Thursday, May 2, 1918), 12.

⁴⁶ Упор.: Иеромонах Игнатий (Шестаков), „Краткое жизнеописание святителя Николая Сербского (Велимировича), епископа Охридского и Жичского”, Портал: *Православие.Ru*, 30 июня 2010 г., Доступно на: <http://www.pravoslavie.ru/35886.html> (приступљено: 9. 3. 2020); упор. и: Иеромонах Игнатий (Шестаков), „Жизнеописание святителя Николая Сербского”, *Благовещение: Газета Павлодарской и Экибастузской епархии*, № 9 (183) (сентябрь 2016), 6–7; Иеромонах Игњатије је запазио извесне потешкоће које се тичу реконструкције Николајевог животног пута; тако је у интервјуу, који је дао 2010. г. поводом издања Велимировићевих дела у три тома, поменуо проблеме биографа Вл. Николаја, конкретно питање његовог боравака у Дахау и његове судбине током Другог светског рата. Упор.: Редакција портала *Православие и мир*, „Труды сербского Златоуста [О новом издании рассказывает один из кураторов проекта населник Сретенского монастыря иеромонах Игнатий Шестаков]”, *Православие и мир*, 25 июня 2010. Доступно на: <https://www.pravmir.ru/trudy-serbskogo-zlatoustu/> (приступљено: 9. 3. 2020).

⁴⁷ Упор.: Диакон Александр Сергеев, „Облик святителя Николая Сербского в свете новейших исследований”, *Духовные ласточки*, № 1 (2020), 171. Доступно на: <https://doi.org/10.24411/9999-040A-2020-00002>.

⁴⁸ Упор.: Иван Пријма, „Слово об авторе”, у: Святой Николай Сербский, *Молитвы у озера*, перевел с сербского Иван Ф. Пријма, ЛИО „Редактор”, Санкт Петербург 1995, 4; упор. такође: И. Пријма, „«Блаженны вы, плачущие сегодня с Россией...». О свт. Николае Велимировиче”, *Журнал Московской патриархии*, № 7 (1999): 56–57; и И. Пријма „Святитель Николай Сербский (Велимирович). Память 5/18 марта”, *Санкт-Петербургские епархиальные ведомости*, Выпуск 28–29 (2016), 11.

⁴⁹ Упор.: И. М. Числов, „Апостол Европы и Славянства”, у: *Творения святителя Николая Сербского (Велимировича)*. Том I. *Библейские темы*, под общ. ред. И. М. Числова, Паломник, Москва 2005, 18–19; Тихомиров, *О крстѹ Святой Владике Николаја*, 24; Д. Н. Савелјева, „Жизнь и судьба святителя Николая Сербского”, у: *Российско-сербские связи в области науки и образования: XIX – первая половина XX в.*, ответственные редакторы Э. И.

С друге стране, у Државном архиву Србије сачувана су нека писма из преписке проте Алексе и јеромонаха Николаја из времена његовог боравка у Русији, која могу бацити додатно светло на овај период Велимировићевог живота. Примера ради, из поменуте преписке можемо сазнати која је била Велимировићева санктпетербуршка адреса. Наиме, у личном фонду Николаја Велимировића сачувано је писмо проти Алекси које је Велимировић послао 11. априла 1910. године из Санкт Петербурга (= „Петрограда”, како пише јеромонах Николај), са адресе Фонтанка 109, којим изражава саучешће поводом упокојења протиног сина, свог школског друга, Богосава.⁵⁰ У истом фонду сачувана су и четири писма која је прота Илић послао Велимировићу из Београда у Русију 23. октобра, 3. новембра, 7. новембра и једно недатирано (вероватно на самом крају године, будући да садржи божићне и новогодишње честитке), све током 1910. године.⁵¹ Ова писма приказују, између осталог, старање проте Алексе за младога Николу (како га Илић ословљава), упознају нас са протиним предлозима за планирање будуће Николајеве каријере, али откривају и неке од проблема са којима се суочавао млади Велимировић. Илић се брине за враћање дугова насталих ради потреба Велимировићевих студија – у првобитном износу од 1950 динара, и даје предлоге како да се обезбеди новац: објављивањем књиге Николајевих беседа, и другим издањима; он Велимировићу шаље и меницу коју би требало да потпише, како би извесном Ђурићу био враћен бар део новца.⁵² Илић пожурје Велимировића да се из Русије врати што пре. Нажалост, ова писма не помажу много у одгонетању праве сврхе Велимировићевог боравка у Русији – прота Алекса се у овим писмима изражава неформално, пријатељски и сажето, и нејасно је које то „дело” у Русији о Николају треба да приведе крају:

„Ја мислим да треба да дођеш чим пре можеш. Прилике се развијају тако да треба да си овде. Ако си Твоје дело тамо привео крају, а Ти ускори колико можеш са својим доласком. За Тебе амо сваким даном јавља се све веће интересовање.”⁵³

У Библиотеци Српске патријаршије у Београду сачувано је писмо које је епископу жичком Сави Дечанцу (1831–1913) Велимировић послао из Санкт Петербурга 12. априла 1910. године.⁵⁴ Николај у овом писму наводи како се у руској престоници налази већ два месеца, и не крије како је одушевљен љубазношћу и предусретљивошћу које је тамо нашао свуда – у библиотекама, музејима, приватним домовима епископа и професора; последњима у посету одлази „посведневно”, како би се што боље обавестио о свему што му

Колчинский и А. П. Никонов (Нестор-История, Санкт Петербург 2009), 134; Елена Осипова, „Святитель Николай Сербский (Велимирович)”, *Форум славянских культур*, 2. 4. 2018. Доступно на: <https://sklaviny.ru/proekty/slavyane/20180402osi.php> (приступљено: 9. 3. 2020).

⁵⁰ Државни архив Србије, Лични фонд Николај Велимировић (даље: ДАС, НВ), 20; упор.: Јанковић, *Ејиској Николај*. Књ. 3, 238.

⁵¹ ДАС, НВ, 31, 32, 33, 34; упор.: Јанковић, *Ејиској Николај*. Књ. 3, 232–235, 237–238.

⁵² ДАС, НВ, 32; упор.: Јанковић, *Ејиској Николај*, Књ. 3, 237–238.

⁵³ ДАС, НВ, 31.

⁵⁴ Библиотека Српске патријаршије, несрећена грађа, омотница В–56, л. 2–3. Захвалност за упућивање на ово писмо Николаја Велимировића дугујемо монаху Игнатију Марковићу, сабрату манастира Свете Тројице код Књажевца из Епархије тимочке.

је „потребно знати”. Како даље у писму наводи Велимировић, „Г. Митрополит” га је већ неколико пута „к себи позивао”, и сваки су пут опширно разговарали о црквеним приликама.⁵⁵

Биће да јеромонах Николај није „дисциплиновано похађао Духовну академију”, него је пре слободно путовао, и да је обилазећи Русију упознавао „руску богослужбену праксу и духовност, народне обичаје и велику руску културу, пре свега књижевност”.⁵⁶ Б. Пурић наводи како се у Русији Николај „сродио са Достојевским и Соловјевим”.⁵⁷ А. Радосављевић тврди да је Велимировић по Русији путовао и упознавао се са руском побожношћу и црквеним животом, односно душом руског човека и његовим светињама.⁵⁸ Према сећањима митрополита скопског Јосифа Цвијовића, Николај је Русију најпре сматрао „мрачном и некултурном”, но када се са њом срео променио је мишљење: „Све што сам видео у Европи срео сам у Русији, али то што има Русија, Европа нема, а то је душа руског сељака” – рекао је Велимировић Цвијовићу приликом њиховог сусрета у Кијеву 1910/11. године, тврди се у овом сећању.⁵⁹

Сва је прилика да се крајем 1910. или почетком 1911. године Николај вратио у Србију,⁶⁰ где је краљевим указом од 11. октобра 1910. већ постављен за суплента Богословије Светог Саве у Београду.⁶¹ На овом положају Велимировић ће остати до ратне 1912. године, од које ће га пут водити ван Београда, јер ће као активни учесник оновремених превирања и ратне драме и трагедије за кратко време пропутовати различите земље.⁶² Као делегат у

⁵⁵ Библиотека Српске патријаршије, несређена грађа, омотница В–56, л. 2.

⁵⁶ Лубардић, „Николај Велимировић”, 338.

⁵⁷ Божидар Пурић, *Биографија Божје Ранковића: допринос историји српској исељеништва у Северној Америци*, Iskra, München 1963, 200.

⁵⁸ Упор.: Радосављевић, *Нови Златоуст*, 8.

⁵⁹ Упор.: Митрополит скопски Јосиф [Цвијовић], *Мемоари*, приредио Велибор Цомић, 2. издање, Збирка: Библиотека „Свети Петар Цетињски”, Коло „Посебна издања”, Светигора, Цетиње 2008, 242.

⁶⁰ Упор. вест о Николајевом повратку из Русије објављену у *Хришћанском веснику* за новембар 1910. године: „Допутовао из Русије”, *Хришћански весник*, год. XXVII, бр. 11 (новембар 1910), 830. Могуће је да је ова свеска *Хришћанској весника* објављена са закашњењем (о проблемима у вези са издавањем часописа – дуговима и кашњењима – прота Илић пише Велимировићу у писму од 7. новембра 1910. г. – ДАС, НВ, 33), а могуће је и да се Велимировић у Београду овом приликом задржао краће и да се убрзо вратио у Русију, будући да је у мајској свесци *Хришћанској весника* за 1911. објављена вест о његовом повратку из Русије. Упор.: *Хришћански весник*, год. XXVIII, бр. 5 (мај 1911), 394; упор. такође: Slobodan G. Marković, “Activities of Father Nikolai Velimirovich in Great Britain during the Great War,” *Balkanica: Annual of the Institute for Balkan Studies*, Vol. XLVIII (2017), 149, нап. 31 [<https://doi.org/10.2298/BALC1748143M>].

⁶¹ Тадашњи ректор богословије прота Стеван М. Веселиновић (1856–1915) је Велимировићу упутио писмо датирано са 19. новембром 1910. године у којем га обавештава о томе и позива да се врати „што пре” (писмо је сачувано у ДАС, НВ, л. 26; упор.: Јанковић, *Ејуској Николај*. Књ. 3, 231). Факсимил овог указа објављен је у Јанковић, *Ејуској Николај*. Књ. 3, 4; упор. и пригодну вест о овом постављењу забележену у црквеној хроници: „Др Николај Велимировић”, *Хришћански весник*, год. XXVII, бр. 10 (октобар 1910), 746; упор. такође: „Постављења”, *Весник Српске цркве: орган Свешћеничкој удружења*, год. XXI, свеска 11 (новембар 1910), 986–987.

⁶² Упор.: Klaus Buchenau, *Aufrussischen Spuren. Orthodoxe Antiwestler in Serbien, 1850–1945*, Balkanologische Veröffentlichungen: Geschichte-Gesellschaft-Kultur, Band 51, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2011, 157.

националним, црквеним и дипломатским мисијама Николај ће у наредних неколико година походити, између осталих места, Сарајево, Скопље, Цариград, Лондон и Њујорк.

Велимировићево повезивање са руском културом имало је значајних последица. Теоретичар књижевности Миодраг Сибиновић препознао је изузетну важност коју је за рецепцију руске модерне поезије у нашој средини имало рано стваралаштво Николаја Велимировића,⁶³ истичући, као за овај процес веома важну његову књигу *Религија Њеџошева*, на коју је у светлости утицаја које су на Велимировића имали руски мислиоци још раније указао Милан Радуловић.⁶⁴ У литератури се срећу тврдње да је своју чувену студију *Религија Њеџошева*, која је објављена као књига 1911. године,⁶⁵ Велимировић написао за време боравка у Русији.⁶⁶ Како су приметили Биговић и Лубардић, идеја Свечовека, која је заузимала важно место у тадашњим Николајевим студијама и његовом раном стваралаштву уопште, Велимировићу је дошла из мишљења Ф. М. Достојевског (1821–1881),⁶⁷ које је Николај боље упознао током свог боравка у Русији.⁶⁸ Утицај Достојевског огледа се и у чињеници да Велимировић већ 1912. године објављује и своју студију *Ниче и Достоевски*.⁶⁹ Овакви утицаји приметни су у његовом стваралаштву из тог периода, али и касније. Свечовечанске идеје ће у стваралаштву Велимировића доживети својеврсну кулминацију око 1918. године, када је написао своје *Речи о Свечовеку*, које је најпре под псеудонимом Вран Гавран објављивао у одломцима у лондонском часопису *New Age* 1918. године,⁷⁰ а две године касније и као књигу која је, из неког разлога, изашла као непотписана.⁷¹ С друге стране, поједини истраживачи приметили су присуство словенофилских идеја код Велимировића, и чак га сматрају својеврсним настављачем

⁶³ Упор.: Миодраг Сибиновић, „Руска поезија XX века у српској преводној књижевности”, Пројекат Растко – Русија, 12. децембар 2007. г. Доступно на: <https://www.rastko.rs/rastko-gu/delo/10010> (приступљено: 2. 3. 2020).

⁶⁴ Упор.: Милан Радуловић, *Модернизам и српска идеалистичка философија*, Институт за књижевност и уметност, Београд 1989, 139.

⁶⁵ Николај Велимировић, *Религија Њеџошева*, Штампарија „Св. Сава”, Београд 1911.

⁶⁶ Што би такође требало узети са одређеном резервом, будући да је Николајева студија о Њеџошу претходно објављена у наставцима у листу *Дело*, почев од свеске која је изашла јануара 1910. године (упор.: Ник.[олај] Велимировић, „Религија Њеџошева”, *Дело: лист за науку, књижевност и друштвени живот*, година XV, књ. 54 (1910), 72–85, 240–253, 392–409; књ. 55 (1910), 229–244, 403–419; књ. 56 (1910), 98–112, 251–268, 413–428; књ. 57 (1910), 108–126. Уз неколике измене и допуне (упор.: Јанковић, *Ејска Николај*, књ. 3, 612), студија је наредне године објављена и као књига (уз увод проте М. Протића ова књига прештампана је касније у *СД*, II, 325–481).

⁶⁷ Упор.: Биговић, *Од Свечовека до Бојочовека*, 153 и даље; упор. такође и: Богољуб Шијаковић, *Свјетосавље и философија живојиа: скица за актикулацију међурајине расправе о идеји свјетосавља (Retractatio)*, Православна реч, Нови Сад 2019, 37.

⁶⁸ Упор.: Лубардић, „Николај Велимировић 1903–1914”, 346–347. Упор. такође: И.[ван] Ф.[едорович] Прийма, „Дневник писателя’ Ф. М. Достоевского в южнославянској среде: етапы восприятия”, *История и культура: Статт. Исследования. Публикации. Материалы. Сообщения. Эссе*, Вып. 13 (13) (2015), 110–111.

⁶⁹ Упор.: Ник.[олај] Велимировић, „Ниче и Достоевски”, *Дело: лист за науку, књижевност и друштвени живот*, година XVII, књ. 62 (1912), 207–214, 348–355 [= *СД*, II, 559–575].

⁷⁰ Упор.: Биговић, *Од Свечовека до Бојочовека*, 177.

⁷¹ Упор.: [Николај Велимировић] *Речи о Свечовеку*, С. Б. Цвијановић, Београд 1920. [= *СД*, IV, 587–762]. Упор. такође и: Прийма, „Дневник писателя’ Ф. М. Достоевского”, 113.

мисли Алексеја Хомјакова (Алексей Степанович Хомяков, 1804–1860).⁷² (С тим у вези, напоменимо овде како је Велимировић Хомјакова сматрао великим ревнитељем и бранитељем православља у Русији.)⁷³

Десетак година пре Николаја свој оглед о Достојевском и Ничеу публиковао је руски религиозни философ Лав Шестов (1866–1938), и најпре га у наставцима објавио у санктпетербуршком часопису *Миръ искусства* 1902. године, а потом као књигу наредне године штампао у Санкт Петербургу.⁷⁴ Могуће је да је Николај био упознат са овом Шестовљевој студијом, но не и нужно; разматрања и Ничеа и Достојевског била су присутна у тадашњим истраживањима,⁷⁵ а свој допринос овој теми дао је и Велимировић. Пријма је приметио како је у недостатку превода Велимировић Достојевског изучавао у оригиналу, на руском, исто као и нешто касније Јустин Поповић.⁷⁶

Николај је високо ценио Достојевског – као ствараоца и хришћанског генија. У поменутој студији, Николај каже:

„Достојевски је био највећи модерни апостол онога морала, који је Ниче назвао 'робовским', и творац једног новог моралног типа – свечовека.

Достојевски је називао Пушкина свечовеком, и ако тај назив њему, Достојевскоме, далеко више приличи. Моћни геније Достојевскога обухвата је собом много више људских душа него геније Пушкинов... Узак и висок био је Ниче, широк и дубок Достојевски. Као руска земља тако је широка душа Достојевскога...”⁷⁷

О Достојевском као пророку хришћанског универзализма, и о Русији као носиоцу хришћанске културе и хришћанског идентитета, Николај је писао:

„Кад би сутра заратио Запад са Русијом, Запад би ратовао у име Ничеа, тј. у име свога егоизма, Русија би ратовала у име Достојевскога тј. у име Христа, у име свечовечанског сједињења и братства...”

⁷² Упор. излагање Ј. Осипове представљено на конференцији „Славјанский вопрос: новые парадигмы мышления” одржаној у Москви 10–11. децембра 2018. године: Елена Аркадьевна Осипова, „Мысли по вопросам всеобщей истории” А. С. Хомякова в духовно-культурном контексте сербской традиции”, *Вестник Костромского государственного университета*, Том 26, № 1 (Јанвар–Март 2020), 111–113, [https://doi.org/10.34216/1998-0817-2020-26-1-109-117]; упор. и: Биговић, *Ог Свечовека до Бојочовека*, 32; упор. такође: Иван Ф.[едорович] Пријма, „О наследии Алексея Степановича Хомякова (к концепции Б. Ф. Егорова)”, *Славистика*, књ. XXIII, св. 2 (2019), 175.

⁷³ Упор.: Епископ Николај [Велимировић], „146. писмо: Студенту који пита: О утицају онога света на овај”, *Мисионарска йисма*, год. II, бр. 7 (јул 1933): 107 [= *СД*, VIII, 171].

⁷⁴ Упор.: Л.[евъ Исааковичъ] Шестовъ, *Достоевский и Нитше: Философия трагедии*, Типографія М. М. Стасюлевича, С.[анкт]-Петербургъ 1903.

⁷⁵ Упор.: Богдан Лубардић, *Философија вере Лава Шестова: айофайичка деконструкција разума и услови моућносйи релијуске философије*, Православни богословски факултет Универзитета у Београду и Институт за теолошка истраживања, Београд 2010, 62–64.

⁷⁶ Упор.: Иван Федорович Пријма, „Славјанская идея и способы ее воплощения в «Дневнике писателя» Ф. М. Достоевского” (диссертација на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Институт русской литературы (Пушкинский Дом) РАН, Санкт-Петербург 2016, 204.

⁷⁷ Наведено према: Велимировић, „Ниче и Достојевски”, 212 (референца на изворни чланак објављен у листу *Дело*).

Борба у име Ничеово и Достојевскога већ се овде-онде заподева. Но одсудна, страховита борба тек има да дође. Дух надчовека и свечовека ићи ће пред војскама. Један нов 'устанак робова' предстоји, и, као што се извесно да предвидети, једна нова победа њихова. То ће бити друга велика победа Хришћанства у историји."⁷⁸

Ратна времена која је Велимировић наговестио наступила су веома брзо. Након два балканска рата уследили су Велики светски рат, Руска револуција, и распад царстава која су вековима одређивала живот православних хришћана из источноевропских народа.

ХРИШЋАНСКИ УНИВЕРЗАЛИЗАМ У БУРНА ВРЕМЕНА

У Велимировићевим промишљањима из периода ратова и разарања, у код њега присутном одјеку словенофилских идеја, у његовим пророчким виђењима будућности човечанства, у његовој есхатолошкој визији јединства – улога Русије веома је значајна. Идеје руских мислилаца присутне су у стваралаштву јеромонаха Николаја из друге деценије XX века.⁷⁹ Но, Велимировић о Русији и Русима, с друге стране, расуђује трезвено и критички – као и о Србији и Србима.⁸⁰ У сваком случају, поред поменутог Достојевског, други аутор на ког се Николај осврће је Лав Н. Толстој (1828–1910).⁸¹ И један и други обојили су Николајево беседе из овог периода својим идејама – Толстој космополитизмом, а Достојевски свесловенским родољубљем и свечовечанском идејом. У Николајевој беседи „Мир вам, Словени”, објављеној у књизи *Изнад треха и смрти* 1914. године, читамо:

„Излази из пећине, ти велики руски народе. Сјајна се звезда блиста над тобом, сјајна пресјајна. Твоја месијанска улога међу народима земље постаје све јаснија и разветнија. Твоји непоштоваоци и непознаваоци узалуд тупе језик свој клеветам на тебе: 'То је народ који у пећинској

⁷⁸ Наведено према: Велимировић, „Ниче и Достојевски”, 355 (референца на изворни чланак објављен у листу *Дело*).

⁷⁹ Упор. нпр.: Vladimir Cvetković, “Serbian Church and Europe on the Threshold of the Third Millennium,” у: *Imagining Europe: Memory, Visions, and Counter-Narratives*, ed. Lars Klein and Martin Tamcke, Studies in Euroculture, Volume 2, Universitätsverlag Göttingen, Göttingen 2015, 17.

⁸⁰ Тако, бирајући илустрације из ондашње поларизоване стварности, Николај вели: „Како ће љубити Србин Немца, кад још Србин Србина није научио да љуби? Како ће незнабошци – Јапанци љубити хришћане – Русе, кад хришћани – Руси не љубе један другог? Све донде неће моћи бити љубави према непријатељима, док је не буде било међу пријатељима...” (упор. беседу: „Љубите пријатеље своје”, у: Николај Велимировић, *Изнад треха и смрти: беседе и мисли*, С. Б. Цвијановић, Београд 1914. [= *СД*, IV, 384].

⁸¹ У свом предавању одржаном о Светосавској прослави у Београдској богословији 1914. године, схватању историје шкотског историчара и филозофа Томаса Карлајла (1795–1881) Велимировић супротставља Толстојеву визију – препознајући у обе теорије истините и вредне тврдње, и у обојици аутора оруђе Промисли Божије. Упор.: Николај Велимировић, „Творци историје”, *Дело: лист за науку, књижевност и друштвени живот*, година XIX, књ. 71 (1914), 55–69 [= *СД*, IX, 603–614]. У књизи која је објављена у Њујорку за време Велимировићевог боравка у Сједињеним Државама наредне године, Велимировић Достојевског и Толстоја назива највећим проповедницима Христа у своје столећу (упор.: Николај Велимировић, „Устанак робова”, *Жива црква: недељни гласник словенској хришћанској*, св. 2, Њујорк 1915, 8 [= *СД*, III, 28]).

тами, с воловима, за јаслима прежива'. Они не виде сјајну витлејемску звезду над тобом, зато и не познају ни твоју месијанску улогу међу народима. Но твоји пророци видели су те, и познали, твој Исаија и Јеремија, – твој Достојевски и Толстој. Нека је мир с тобом! ...

Мир ти и добра воља! Како да не будеш добре воље, кад верујеш у Бога и у себе? Веруј у Бога својих отаца, својих царева и пророка, и буди добре воље. Буди добре воље према пониженим и увређеним, јер си моћнији од њих; буди добре воље према насилним и безбожним овога света, јер си бољи од њих. На великом тргу светском продају се и купују многе мртве душе, зато су тако јевтине, јер су многобројне. А ти си скуп јер имаш живу душу.⁸²

У истој збирци Николајевих беседа 1914. године објављен је и његов чувени „Сан о словенској религији”, у ком су јасно изражене идеје хришћанског универзализма, а у исто време наглашена је улога Словена у светској историји. У овом спису Велимировић разрађује концепт саборности – вероватно преузет од А. Хомјакова,⁸³ али даље развијен у упечатљивом прокуменском кључу (саборна вера, коју доносе Словени, она је вера која ће после свих деоба и подела човечанство сабрати и ујединити „и од полуљуди учинити богољуде”, каже Николај). Узгред, словенофилске идеје у Велимировићевим делима с почетка XX века укључиле су га у активности словенофилских мислилаца. Тако је нешто касније, ратне 1915. године Велимировић био укључен у покретање едиције под насловом „Словенски свет”. У Уредничком одбору ове библиотеке требало је да уђу Димитрије Митриновић (1887–1953) и Николај, као представници југословенског одбора, Томаш Масарик (Tomáš Garrigue Masaryk, 1850–1937) као представник Чеха, философ Винценциј Лутославски (Wincenty Lutosławski, 1863–1954) у име Пољака, а Сергије Булгаков (Сергей Николаевич Булгаков, 1871–1944) као представник Руса. План је био да се у овој библиотеци објављују дела словенских мислилаца и о словенским мислиоцима, попут Достојевског, Толстоја и Соловјова (Владимир Сергеевич Соловьёв, 1853–1900), уз одговарајуће пратеће студије и коментаре које би поред чланова уредништва писали аутори попут Д. Мерешковског (Дмитрий Сергеевич Мережковский, 1865–1941) итд. Ова замишља, међутим, није остварена.⁸⁴

У тексту објављеном под насловом „Сан о словенској религији”, Николај у величини руске земље види нарочити значај и наговештај. Највећа руска земља је залог којим Бог најављује велика дела која предстоје словенском роду – и мисију коју је задао руском народу:

⁸² Упор. Николајеву беседу „Мир вам, Словени”, у: Велимировић, *Изнад греха и смрти* [= *СД*, IV, 311].

Толстоја и Достојевског Велимировић помиње и нешто касније, уз друге велике словенске ствараоце – упор.: Nicholas Velimirovic, “Shakespeare — the Pananthropos,” у: *A Book of Homage to Shakespeare. To Commemorate the Three Hundredth Anniversary of Shakespeare's Death MCMXVI*, ed. by Israel Gollancz Oxford University Press — Humphrey Milford, Oxford 1916, 522–523.

⁸³ Упор.: И[рина]. Войводич и И[рина]. Стойичевич, „Николай (Велимировић), Свт.”, у: *Православная энциклопедия. Т. L: «Никодим – Никон, Патриарх Антиохийский»*, под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла и др., Церковно-научный центр „Православная энциклопедия”, Москва 2018, 181.

⁸⁴ Упор.: Predrag Palavestra, *Dogma i utopija Dimitrija Mitrinovića: počeci srpske književne avangarde*, Slovo ljubve, Beograd 1977, 299; упор. и: Биговић, *Ог Свечовека до Бојочовека*, 178–179.

„Ви сте Словени, сфинкс за остале расе и народе. Ви још нисте разговетно проговорили. Кад год сте почињали да говорите преко своји највећих синова, ви сте долазили у екстазу и постајали сте неразумљиви за свет, и разливали сте се у сузе за пониженим и увређеним у свету, за најмањим и најситнијим, за бедним и Божијим људима. Ваше најгенијалније речи завршене су сузама и јецањем. – Ко сте ви? Пита вас свет.

Једни вас се плаше, други вас презиру, а трећи су још у недоумици, да ли да вас се плаше, да ли да вас презиру. Ви сте најмлађи брат европских раса. Једни додају: и најлуђи. Но томе 'најлуђем' сину дао је Отац у наслеђе *највећу земљу* (курзив С. П.). Да ли за то што је он најлуђи или пак зато што Отац има у њему *особишо ѿверење* (курзив С. П.)? ...

Нека Бог иде пред вама, и нека се Син Божији носи над вама у сјају и слави!”⁸⁵

„Устанак робова” је карактеристична фраза у Николајевим делима из друге деценије XX века, којом је он на упечатљив начин наговештавао будући есхатолошки преврат и преокрет светског поретка, након ког ће Словени заузети значајно место у светској историји. Срећемо је већ у спису из 1912. године,⁸⁶ а 1915. године у Њујорку је објављена Велимировићева књига под тим насловом, у којој Велимировић о руској улози у светској историји каже:

„Већа и значајнија чуда и темељније промене у културном и хуманом смислу нису се десиле за последњих двеста година нигде, чак ни у Америци, као што су се десиле у Русији. Петров план се потпуно остварио: Русија је стигла Европу. Сад је на реду други план, план Достојевскога, план свечовечански, јеванђелски. У томе плану Русија је већ корачила испред Европе један гигантски корак. Но то Европа не види.”⁸⁷

Међутим, тадашња Николајева визија „устанка робова”, и посебно његова визија „религије будућности”,⁸⁸ наишла је на неразумевање – како у српској средини, тако и у руском црквеном контексту. Испровоциран Велимировићевим ангажманом у Сједињеним Државама 1915. године, о Николајевим беседама и идејама критички се изразио тадашњи архиепископ алеутски и северноамерички Евдоким (Мешерский, 1869–1935),⁸⁹ који у свом Извештају Св. Правитељствујушчем Синоду од 15. јуна 1915. године каже:

⁸⁵ Упор. Николајеву беседу: „Сан о словенској религији”, у: Велимировић, *Изнад ѿреха и смрти: беседе и мисли*, С. Б. Цвијановић, Београд 1914. [= СД, IV, 324]. Ово дело је вишекратно прештампавано; будући вишезначно многоструко је занимљиво – нпр. за студије екуменизма (упор.: Александар Ђаковац /прир./, *Православље и екуменизам: зборник шексцова*, Хришћански културни центар, Београд 2005, 439–449.

⁸⁶ Упор.: Велимировић, „Ниче и Достојевски”, 355.

⁸⁷ Упор.: Велимировић, *Устанак робова*, 9 [= СД, III, 29].

⁸⁸ Односно Велимировићево универзалистичко схватање – визија свечовечанског братства и уједињења заснованог на хришћанском веровању, а потом и на умозрењима мислилаца попут Адама Мицкијевича (Adam Bernard Mickiewicz, 1798–1855), Достојевског, Толстоја и Соловјова. Упор.: Велимировић, *Устанак робова*, 26–27 [= СД, III, 44–45], с којом је у вези и његова визија јединства и братства православних и римокатолика у будућој југословенској држави, у којој ће се наћи око 50 дијецеза – пола православних и пола римокатоличких. Упор.: N.[icholai] Velmirovich, “Two Churches in one Nation”, *Živa crkva*, Vol. V, New York 1915, 14–15.

⁸⁹ Није познато да ли су се архиепископ Евдоким и Николај срели. Николај га је могао видети у Русији 1910, или у Америци 1915. године; када је Велимировић шест година касније други пут дошао у Америку, архиепископ Евдоким се већ налазио у Совјетском Савезу.

„У садашње време појавио се у Америци неки српски јеромонах др Николај Велимировић који уноси велику смутњу у живот Срба и других словенских народности својим проповедима о ‘Југославији’ и о ‘Религији будућности’ те нове Југославије. Особито тежак утисак изазива проповед ‘Религија будућности’. Стојећи искључиво на песничкој тачци гледишта, жели да на тај начин уједини међу собом Јужне Словене под влашћу српског краља.”⁹⁰

На југословенску идеју гледано је са сумњом не само у Русији. Британци су такође били веома скептични према питању будуће мултиконфесионалне југословенске државе.⁹¹ Како би оправдао југословенску идеју, Велимировић је полагао наде у руску интервенцију у оквирима међународне политике, и то не у погледу чисто политичког утицаја већ у погледу личног утицаја руских културних посленика. У том смислу, у писму које је 4. августа 1916. године из Лондона послао Александру Белићу (1876–1960), српском изасланику у Санкт Петербургу,⁹² предлагао је да за српску (односно југословенску) ствар ангажује руског писца Максима Горког⁹³ или књижевника Л. Андрејева,⁹⁴ тј. да их приволи да за пропагандне потребе напишу чланак за енглеске новине.⁹⁵

Мешчерски је служио као архиепископ алеутски и северноамерички, од јула 1914. до новембра 1918. године (фактички до 1917. године, када је отпутовао на Сверуски помесни сабор у Москву). Од 1918. до 1922. служио је као архиепископ нижегородски. Занимљиво је да се само неколико година након критике коју је упутио Николају на име чувања вере Мешчерски 1922. одвојио од Руске православне цркве и ступио у обновљенски раскол, и као расколник се упокојио 1935. (упор.: Сава Вуковић, *Историја Српске Православне Цркве у Америци и Канади 1891–1941*, Каленић, Крагујевац 1994, 150, н. 6; упор. и: Дамаскин Кристенсен, *Житије светитеља Севастајана Цексонског: првој српској православној ајосцола у Америци*, прир. еп. Максим Васиљевић, Дамаскин Кристенсен и Радомир Ракић, превод са енглеског Ивана Миличић, Издавачка фондација Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке и Севастајан прес, Београд – Лос Анђелес 2018, 69, н. 99.

⁹⁰ Наведено према Вуковић, *Историја*, 85–86; упор. и: 102, н. 106. Упор.: Срећко Петровић, „Прилог познавању делатности Николаја Велимировића: преписка са Робертом Гардинером”, *Теолошки погледи: версконаучни часопис Св. Арх. Синода СПЦ*, година LII, бр. 3 (децембар 2019), 680–681, н. 9 [https://doi.org/10.46825/tv/2019-3-677-710]. Упор. и: коментар и предлоге мера које би требало предузети ради увођења реда у црквени живот америчких Срба, које је, пошто је по одлуци Синода проучио Извештај архиеп. Евдокима, неких 11 месеци касније, доставио архиепископ литовски Тихон (Белавин, 1865–1925, будући патријарх московски – Св. свештеномученик Тихон). Он додаје да Николај „у својој религији ‘будућег’ скоро у целини прима католичанство... На тај начин, на жртву несрећне идеје приноси чистоту, висину и лепоту православља” (наведено према: Вуковић, *Историја*, 87). Упор. и: Еп. Шумадијски Савва [Вукович], „Американо-канадска Епархија Српској Православној Цркви (1921–1963)”, у: *Православна енциклопедија. Т. II: „Алексиј, човек Божий — Анфим Анхијалскиј”*, под ред. патријарха московског и всея Руси Алексја II и др., Црквено-научни центар „Православна енциклопедија”, Москва 2001, 158.

⁹¹ Упор.: Marković, “Activities of Father Nikolai”, 159–160.

⁹² Писмо се налази у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду, у Заоставштини Александра Белића.

⁹³ Алексеј Максимович Пешков, 1868–1936, познатији под именом Максим Горкиј, чувени руски и совјетски писац.

⁹⁴ Леонид Николаевич Андреев, 1871–1919, представник сребрног века руске књижевности, сматран зачетником руског експресионизма.

⁹⁵ Упор.: Мирослав Јовановић, „Писма Николаја Велимировића Александру Белићу из Лондона 1916. године”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 82 (2016), 170 (= даље ПКЈИФ) [https://doi.org/10.2298/PKJIF1682167J].

Велимировић је пак био далеко од идеализовања односа са Русима, свестан ратних бруталности које могу да буду испољене и код „свете и православне” браће, како у писму Николај назива Русе. „Безбоштво!” је реч којом Велимировић у истом писму описује руску спремност да у борбама вођеним у Добруци у другој половини 1916. жртвује српске јединице.⁹⁶

У сваком случају, Николај није одустајао од своје визије јединства – и човечанског и хришћанског, и то, како у својим промишљањима, тако и на практичном плану. У његовом виђењу хришћанског заједништва Црква Русије била је незаобилазан фактор, те је Велимировић у лето 1917. године путем каблогограма који је послао Р. Гардинеру⁹⁷ ургирао да се у покрет за продубљивање међухришћанског богословског дијалога и зближавања, неизоставно укључи и Руска православна црква.⁹⁸ Поштовање према руском духовном наслеђу, посебно у контексту раних утицаја руске културе и руске богословске мисли на формирање Велимировићевих светоназора, водило је Николаја ка оваквом гледишту.

Поред утицаја поменутих, Толстоја, Достојевског, Хомјакова, Соловјова, Могиљевског и Мешчерског, евентуално и Шестова, постоје и други. Раније је указано на ослонац који је Велимировић пронашао у радовима руских мислилаца и мистика, као и на извесну сличност између Велимировићевог раног стваралаштва и мисли Павла Флоренског (Павел Александрович Флоренский, 1882–1937).⁹⁹ Међутим, што се последњег тиче, питање је да ли је нужно ове сличности сматрати сведочанствима утицаја. Сличност може једноставно указивати на заједничка изворишта мисли двојице великана источноправославне мисли XX века.

Руски богослов и црквени историчар чије мишљење Велимировић поштује је „врло ортодоксни теолог” професор И. Паљмов (Иван Саввич Паљмов, 1855–1920), на кога се Велимировић позива бранећи православност Јана Хуса (око 1369 – 1415).¹⁰⁰ Паљмов је 1881. одбранио магистарски рад о хуситима на Санктпетербуршкој духовној академији, а касније објавио и неколико публикација на ову тему. Паљмов је, између осталог, својим радовима дао важан допринос проучавању српске историје. Поред тога, био је ментор многим Србима на Духовној академији у Санкт Петербургу.¹⁰¹ Било

⁹⁶ Упор. Велимировићево писмо Белићу од 1. октобра 1916, у: Јовановић, „Писма Николаја Велимировића”, 171.

⁹⁷ Николајев каблогограм који је 21. јула 1917. године из Лондона упутио тадашњем секретару Комисије за веру и поредак Роберту Х. Гардинеру (Robert Hallowell Gardiner III, 1855–1924) у Сједињене Државе чува се у Архиву Светског савета цркава у Женеви: WCC Archives (Ecumenical Centre in Geneva), Box 23.0.006. Faith and Order Archives. Early Archives. Robert Hallowell Gardiner 1855–1924. Correspondence: 1st series: Moore–Russell. File 12. Nicholai (Velimirovic), Bishop of Ochrida), Nicholas Velimirovich, “Cablegram to Robert Gardiner, 21st July 1917,” 1–2.

⁹⁸ Упор.: Петровић, „Прилог познавању”, 682–690. Велимировић се у овом каблогограму обавезао да ће Гардинеру препоручити имена руских богослова које би требало укључити у рад овог међухришћанског тела.

⁹⁹ Упор.: Милан Радуловић, „Православна духовност и модернистичка књижевност – Књижевно-богословска мисао Николаја Велимировића и Јустина Поповића”, *Бојословље*, година XXXII (XLVI), св. 1–2 (1988), 129–130.

¹⁰⁰ Упор.: Николај Велимировић, „Свети Јован Хус”, *Жива Црква: недељни гласник словенској хришћанској* (Њујорк), свеска 1, 1915, 11 [= *СД*, X, 77].

¹⁰¹ Детаљније: Владислав Пузовић, „Иван Савич Паљмов као истраживач српске црквене историје”, *ПКЛИФ*, књ. 84 (2018): 63–73 [https://doi.org/10.2298/PKJIF1884063P].

би занимљиво истражити да ли је можда постојала кореспонденција Палмова и Велимировића, будући да се у епистоларној заоставштини санктпетербуршког професора чува преписка с преко 300 личности, међу којима је било и оновремених млађих српских богослова и свештеника.¹⁰²

Међутим, визија Николаја Велимировића о преокрету и вођству словенског света, о којој је он писао током година Великог рата, није се остваривала. Догађаји који су уследили довели су до крупних политичких промена у Русији – сасвим другачијих од оних које је најављивао Велимировић. У литератури се срећу тврдње како је Велимировић између осталог очекивао да ће по завршетку рата Цариград припасти Русији,¹⁰³ насупротив таквом расплету догађаја,¹⁰⁴ пропаст Руског царства, Октобарска револуција и Руски грађански рат изменили су лик до тада познате Русије у нову државну творевину – реалност коју Велимировић није игнорисао.¹⁰⁵ Упркос томе, став који је у превирањима која су претходила оснивању Совјетског Савеза према Србима током Првог светског рата заузела ослабљена Руска царевина, оличен у покровитељству цара-мученика Николаја II Романова (1868–1918), оставио је на јеромонаха Николаја веома снажан утисак.¹⁰⁶ Ганут руском пожртвованошћу, Николај ће се деценијама касније сећати ове великодушне спремности да се заштити други, и подсећаће своје сународнике на „дуг љубави” који имају према руском народу.¹⁰⁷ С друге стране, од свога боравка

¹⁰² Упор.: Г.[ригорий] В.[асильевич] Бринзей, „Эпистолярное наследие профессора Санкт-Петербургской духовной академии И. С. Пальмова (1856–1920)”, *Вестник Исторического общества Санкт-Петербургской Духовной Академии: научный журнал*, № 2 (2) (2018), 96–97 [<https://doi.org/10.24411/2587-8425-2018-10020>].

¹⁰³ Према сећањима Богумила Вошњака (1882–1955) – упор.: Bogumil Vošnjak, *U borbi za ujedinjenu narodnu državu: utisci i opažanja iz doba svetskog rata i stvaranja naše države*, Tiskovna zadruka – Geca Kon – Z. i V. Vasić, Ljubljana–Beograd–Zagreb 1928, 180. Вошњак тврди како су наступајућа руска доминација и избегавање будућих сукоба били разлози који су Велимировића определили за поборника привилегија за Православну цркву у југословенској држави. Бухенау закључује како је Велимировић јавно тврдио да ће будућа југословенска држава бити верски толерантна, а иза кулиса припремао нетолеранцију. Упор.: Buchenau, *Auf russischen Spuren*, 161.

¹⁰⁴ Овде би требало поменути како је код Велимировића постојала нада у ослобођење Цркве Свете Софије у Цариграду, а његово надање у инострану – британску – интервенцију упечатљиво је осликано у његовој беседи одржаној после рата, 1920. године у Цркви Светог апостола Павла у Ковент Гардену у Лондону (упор.: “The Redemption of St. Sophia. A Sermon preached in St. Paul’s Church, Covent Garden, by Bishop Nicholai, at the Solemn Eucharist of Intercession sung thereat by the Society of the Faith on Jan. 12, 1920,” у: Nicholai Velimirović, *The Spiritual Rebirth of Europe [A Lecture delivered by the Rt. Rev. Nicholai Velimirović in King’s College London, Before the Vice-Chancellor and other members of the University of London on January 9, 1920, together with his sermons preached on the Principle of the Eastern Orthodox Church and the Redemption of St. Sophia in St. Paul’s Cathedral on Dec. 18, 1919, and St. Paul’s, Covent Garden, on Jan. 13, 1920 and also an Essay contributed by him for the Jan. 1920 issue of the Magazine “New Europe”]*, The Faith Press, London 1920. [= *СД*, III, 729–734. (превод помнуте беседе на српски: *СД*, III, 769–770)].

¹⁰⁵ Упор.: Fr. Nicholai Velimirović, “The Russian Church and the Revolution”, *The Church Times* (June 15, 1917), 507.

¹⁰⁶ Упор.: Nicholas Velimirović, *The Soul of Serbia: Lectures delivered before the Universities of Cambridge and Birmingham and in London and elsewhere in England*, The Faith Press, London 1916, 44, 86–87 [= *СД*, III, 320, 362–363].

¹⁰⁷ Упор. Велимировићеву беседу одржану 28. јула 1932. године, о празнику Св. Равноапостолног Владимира, просветитеља Русије: „Дан руске славе у Београду: беседа у

у Русији до краја свога живота Велимировић ће Русију „носити у души” и остати „у сталној и тесној вези” с Русима — како у Краљевини СХС / Југославији, тако и касније, у Сједињеним Америчким Државама.¹⁰⁸

ПИТАЊА РЕЦЕПЦИЈЕ РУСКИХ ИДЕЈА У МИСЛИ НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА

Да ли су руски утицаји променили Николајеве хришћанске универзалистичке визије, и претворили га у ускогрудог словенског националисту? Можда би се могло говорити о томе да управо руски утицаји на њега – најпре идеје философије свејединства – нису потисли, већ су развијали и мотивисали ова виђења.

Николај цара Петра Великог (1672–1725), реформатора, вестернизатора и европеизатора руског друштва, руске државе, руске културе и Руске православне цркве, назива „Петар Врло Велики” – подвлачећи његов допринос. Назива га највећим американским духом који је икада живео у Европи.¹⁰⁹ Николајев рани панхуманизам додатно се удаљава од било каквог антизападњачког изолационизма. Он даље пише о *свечовечанском брајсџиву* – супротстављајући се империјалистичким и колонијалистичким идејама.¹¹⁰ У његовом раном стваралаштву једноставно *нема* националистичких и шовинистичких уверења¹¹¹ – насупрот томе, срећемо идеје свељудског јединства, јединства које треба градити кроз образовање нових нараштаја не за рат већ за братство, тако што ће деца Енглеске, Србије, Русије, Француске, Немачке, Италије, Јапана и Скандинавије упознавати једна друге, путовати у друге земље и увидети да су сви иста људска бића, да је сваки педаљ земаљски предивно место.¹¹² Нарочито су упечатљиве Велимировићеве идеје свехришћанског јединства: хришћанска вера за Николаја је уједињујућа сила која

дворани Народног универзитета”, *Полиџика*, бр. 8697 (29. јул 1932), 6 (упор. и: *СД*, X, 725–726). Упор. такође и: М.[ара] Кнежевич, „Културно-историческе вези руских и сербов”, *Научно-теоретически журнал «Обшество. Среда. Развитие» (Terra Humana)*, № 2 (43) (2017), 81. Упор. такође: А.[лександр] Э.[дуардович] Шпаков, „Битва на Косовом поле (1389 г.). Духовный смысл исторических дат и праздников”, у: *Сербия, славянский мир и их соседи: вопросы истории и культуры (к 630-летию битвы на Косовом поле). Материалы Международной научно-практической конференции*, ред. Э.[гнара] Г.[айковна] Вартаньян, О.[лег] В.[ладимирович] Матвеев, „Традиция”, Краснодар 2019, 9.

¹⁰⁸ Упор.: Предраг Пузовић, „Епископ Николај (Велимировић) (1880–1956)”, у: П. Пузовић, *Српска Православна Црква: џрилози за иџторију*, књ. 2, Богословски факултет Српске православне цркве, Београд 2000, 132.

¹⁰⁹ Велимировић, *Уџанак робова*, 7 [= *СД*, III, 27].

¹¹⁰ Велимировић, *Уџанак робова*, 25–27 [= *СД*, III, 43–45].

¹¹¹ Уверени смо да их нема ни у Велимировићевом познијем стваралаштву, осим уколико се његова дела читају тенденциозно (што би била тема неког другог истраживања), или уколико се дела неизвесног ауторства припишу Велимировићу – попут књиге *Српском народу кроз џамнички џрозор*, збирке беседа и осврта коју је Николај наводно написао у концентрационом логору Дахау (упор.: Srećko Petrović, “Is Nicholai Velimirovich the Author of the Book *Words to the Serbian People Through the Dungeon Window?*,” *Philotheos* 20, No. 2 (2020), 260–303 [https://doi.org/10.5840/philotheos202020217].

¹¹² Упор.: Fr. Nicholai Velimirovic, Ph.D., *The New Ideal in Education: An Address given before the League of the Empire on July 16th, 1916*. Electrician, London 1916, 11–13 [= *СД*, III, 193].

сабира човечанство, не извор подела.¹¹³ „Света Црква у Светој Европи” (“A Holy Church in Holy Europe” према Велимировићевом изразу¹¹⁴) својеврсни је мото младог Николаја.

Николајево разумевање хришћанске мисије је опширније – не обухвата само Европу већ се односи на читав свет. Христос позива државе и народе да га следе – Енглеску, Русију, Француску, Немачку, Кину и Јапан, Африку и Америку, читаву планету... Сви су призвани на жртву; Русија је већ увела (само)жртвовање за друге – тај себичлук супротстављени аутентични израз хришћанске вере, *јер Христос јесте Жртва за друге* – у политички програм својих унутрашњих и иностраних послова, каже Николај.¹¹⁵

Међутим, слика Николаја Велимировића као ватреног националисте, препреденог антизападњака и острашћеног православног зилота, у науци је присутна већ деценијама. Овакве оцене постале су могуће кроз некритичко усвајање тврдњи из штампе и секундарне литературе, катакада потврђивано тенденциозним и неутемељеним читањем самога Николаја.

С једне стране, тврдње хагиографа Николаја Велимировића требало би узимати с резервом; с друге, и тврдње из академских студија као и тврдње из секундарне литературе у целини, не би требало усвајати некритички. Примера ради, једно поједностављено, а пре свега селективно и парцијално читање Николаја Велимировића – у хармонији са западноевропском медијском сликом Срба и српског друштва с краја XX века и почетка XXI века – заступљено је међу немачким научницима,¹¹⁶ и постепено радикализовано од студије Р. Хризостома Грила,¹¹⁷ преко радова Клауса Бухенау¹¹⁸ и Ш. Родевалда,¹¹⁹ до истраживања Ане Лис.¹²⁰ Мишљења смо да је погрешно српску богословску мисао посматрати као инструмент агенде руске спољне

¹¹³ Упор.: Rev. Nicholai Velimirovic, D.D., *The Agony of the Church*, with foreword by the Rev. Alexander Whyte, Student Christian Movement, London 1917. [= *СД*, III, 51–90]; упор. такође и нешто раније објављене Велимировићеве мисли о вери као уједињујућој сили (која ће зближити завађене европске народе и државе), штампане усред Првог светског рата: Velimirović, *The Soul of Serbia*, 68–69 [= *СД*, III, 344–345].

¹¹⁴ Упор.: Velimirovic, *The Agony of the Church*, 123 [= *СД*, III, 89; упор. такође *СД*, III, 130].

¹¹⁵ Упор.: Fr. Nicholas Velimirovic, “The Sacrifices of Nations [A Sermon preached at St. Paul’s Cathedral, On the Seventh Sunday after Trinity, by Fr. Nicholas Velimirovic, D.D., St. Sava’s College, Belgrade],” *The Church Times* (July 27, 1917), 73.

¹¹⁶ Упор.: Vladimir Cvetković, “The Reception of the Serbian Orthodox Church in the 21st Century German Academia,” у: *Philosophos – Philotheos – Philoponos: Studies and Essays as Charisteria in Honor of Professor Bogoljub Šijaković on the Occasion of His 65th Birthday*, edited by Mikonja Knežević, in collaboration with Rade Kisić and Dušan Krcunović, Gnomon Center for the Humanites – Matica srpska, Društvo članova u Crnoj Gori, Belgrade–Podgorica 2021, 995–1000.

¹¹⁷ Упор.: R.[udolf] Chrysostomus Grill, *Serbischer Messianismus und Europa bei Bischof Velimirović (†1956)*, Dissertationen Theologische Reihe, Band 77, EOS Verlag Erzabtei, St. Ottilien 1998.

¹¹⁸ Упор.: Buchenau, *Auf russischen Spuren*, посебно 6. поглавље, 444 и даље.

¹¹⁹ Упор.: Stefan Rohdewald, *Götter der Nationen: Religiöse Erinnerungsfiguren in Serbien, Bulgarien und Makedonien bis 1944*, Visuelle Geschichtskultur, Band 14, Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien 2014, 387–390, 474–479 итд.

¹²⁰ Упор.: Julia Anna Lis, *Antiwestliche Diskurse in der serbischen und griechischen Orthodoxie: Zur Konstruktion des “Westens” bei Nikolaj Velimirović, Justin Popović, Christos Yannaras und John S. Romanides*, Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des orthodoxen Christentums, Band 17, Peter Lang, Frankfurt 2019.

политике, или као оруђе српског национализма, а речено посебно важи за личност и делатност Николаја Велимировића.¹²¹ Међутим, утицајем немачких истраживача оваква гледишта шире се и другде, између осталих и у српским научним круговима. Но упркос чињеници да је такав приступ практично владајући у данашњој науци, стоји чињеница да се националистичка, шовинистичка и ексклузивистичка гледишта не могу пронаћи у изворним Николајевим делима.

* * *

Јеромонах Николај 1919. године изабран је за епископа жичког. У наредне, скоро, четири деценије свог епископског служења, он је био у практично непрекидном контакту са руским јерарсима и руском дијаспором уопште, у општој атмосфери сарадње и сатрудништва у остваривању заједничких идеала. Доцнији почеци поштовања Николаја Велимировића као светог, биће скопчани управо са руским црквеним заједницама. Надамо се да ће нека будућа истраживања расветлити везе Николаја Велимировића и руске културне сфере – на основу читања извора и историјске грађе.

Што се тиче утицаја руске духовности и руске културе на мисао Николаја Велимировића, тврдња да је под утицајем руске хришћанске мисли Велимировић постао идеолог национализма и трибализма, читање Николајевих дела уместо читања секундарне литературе водиће нас бољем и аутентичнијем разумевању његових гледишта. Утолико се надамо да ће будући истраживачи више читати шта је заиста говорио и писао Николај Велимировић, а мање како су то други протумачили.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Received: 20. 4. 2023.

Accepted: 21. 6. 2023.

SREĆKO M. PETROVIĆ, Ma
University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology
Mije Kovačevića 11B, Belgrade, Serbia
E-mail: spetrovic.193009@bfspc.bg.ac.rs

RUSSIA IN THE EARLY WORKS OF NIKOLAJ VELIMIROVIĆ

SUMMARY: In the literature and existing biographies of Nicholaj Velimirović (1881–1956), there are several characteristic claims about the young Velimirović’s attitude towards Russia. Thus, among others, the following claims are found: that he was an opponent of the Russophile circles in the Serbian Orthodox Church, that he wanted to continue his education in the West and not in Russia, and that he was sent to Russia in order to be “orthodoxed” (i.e.

¹²¹ Упор.: Vladimir Cvetković, “‘Nationalism’, ‘Fascism’ and ‘Anti-Semitism’ of Bishop Nikolaj Velimirović”, у: *Bishop Nikolaj Velimirović: Old Controversies in Historical and Theological Context*, edited by Vladimir Cvetković and Dragan Bakić, Institute for Balkan Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts – St. Sebastian Press, Belgrade – Los Angeles 2022, 211–254.

become really Orthodox) there. On the other hand, there are also claims that Velimirović in Russia established close ties with high hierarchs and officials of the Russian Orthodox Church, that he studied at the Saint Petersburg Theological Academy, and that he wrote a doctorate in Russian history there, which was later stolen from him. In this paper, in the light of reading the available material and literature, the mentioned claims will be looked at and in a broader context, the attitude of the young Nicholaj Velimirović towards Russia and Russian culture in general – primarily through the reading of his works. The paper is limited to the period until the end of the First World War, that is, until 1919, more precisely until the election of Nicholaj Velimirović as a bishop. As the preliminary reading of the sources and historical material indicates, certain claims from Velimirović's biographies need to be critically reexamined. First of all, it is not true that Velimirović was not interested in studying in Russia, since in 1902 he applied for admission to the Kiev Theological Academy. For certain reasons, Velimirović did not travel to Kiev. On the other hand, there is no known confirmation that Velimirović studied at the Saint Petersburg Theological Academy – it seems that Velimirović's trip to Russia in 1910/1911 was of a more informal character. Finally, the writings of young Nicholaj Velimirović do not present him as an enemy of Russophilism, but on the contrary – as a distinct Russophile and Slavophile. These writings also do not present him as an irreconcilable critic of Europe, but as a person respecting the values of the European society based on Christian belief and an enthusiastic preacher of pan-Christian and pan-human community.

KEYWORDS: Nikolaj Velimirović, Russia, Russian Culture, Russian Orthodox Church, First World War